

váltotta szorongásig, amelyet az táplál, hogy a kapitalizmus a problémákat már nem tudja megoldani. Az a zavartalan fejlődés, amelytől az eurokommunizmus és általában a nyugati országok baloldala az új rendszer diadalát várta, illúzióknak bizonyult; a szocialista országok viszont nem kínálnak biztató és csábító távlatot. És Észak-Korea esete is azért szomorítja el a megfigyelőt, mert az jut eszébe: Vajon az emberiség felhalmozódott problémáival csak a parancs-

uralom valamilyen sajtóságos formája tud megbirkózni?!

*

A csalódás kesernyés hangja érződik tehát a folyóirat minden cikkéből. És fordítva: a világpolitikának, egy-egy ország konkrét példájának elemzése csak a csalódás gazdag példatárát adja, magyarázva egy ilyen jellegű folyóirat megnövekedett érdeklődését a világpolitika iránt.

Bálint István

BODROGVÁRI FERENC ÉRTEKEZÉSE A JELENKOR EMBERI ÉRTEKEIRŐL

Az újvidéki Forum Könyvkiadó 1983-ban a Bodrogvári Ferenc munkái sorozat első köteteként *Érték és utópia* (112 o.) címen közreadta a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészeti Tanszékén 1973. március 15-én A humanista értékek lehetősége a modern társadalomban címmel megvédett doktori disszertációt, amelynek közlésre véglegesített szövegét a korán elhunyt szerző 1980-ban nyújtott át a kiadónak.

Bodrogvári Ferenc munkáját már mint tanítóképzős tanár és pedagógiai főiskolai előadó írta a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején. Ez az időszak, amikor Európában végigsöpör (1968-ban) „a parlamenten kívüli ellenzék” főleg ifjúsági mozgalma, amely többek között Herbert Marcuset veti felszínre, nálunk pedig a marxizmus absztrakt humanista értelmezőinek előretörése jellemzi, akik a Praxis folyóirat és a Korcsulán évente szervezett nyári egyetemük mellett, militánsan uralták a filozófiai tanszékeket és folyóiratokat is.

Ebben a légkörben, a maga álláspontját alakítva kutat Bodrogvári az emberi értékek meghatározása, pontosabban az értékek után, hisz azok az emberi társadalomban mindig humán jellegűek, s az

ellentmondásos jelenkort véve vizsgálódásának kereteként, nem rendhagyó, hogy figyelme elsősorban Herbert Marcuse álláspontjaira és gondolatmenetére összpontosul. Ebben a vizsgálódásban Bodrogvári érthető óvatossággal, de magas fokú bírálókészséggel elemzi Marcuse munkáit és mond róluk véleményt, aránylag tömörre fogott munkájában. A szűkre szabott terjedelmet különben meghatározza a doktori disszertáció követelménye is. A szokásos terjedelmen belül köteles a doktoráló nemcsak alapvető mondanivalóját kifejteni, hanem bizonyosságot kell tennie arról is, hogy jártas szakterülete irodalmában, ez esetben a filozófia szakirodalmában.

Bodrogvári Ferenc kézírata rövid előlírójában köszönetet mond a doktori szigorlati bizottság tagjainak: dr. Hermann Istvánnak, dr. Erdei Lászlónak, dr. Sziklai Lászlónak és különösen, dr. Munkácsy Gyulának, valamint a forrásmunkák beszerzésekor nyújtott értékes segítségért a kanadai mrs. Violet Kasliknak. Meg kell jegyezni, s ez a jugoszláviai olvasó számára külön előnyt és értéket jelent, hogy Bodrogvári elsősorban a klasszikus és természetesen a jelenkori jugoszláv és külföldi szerzők szerbhorvát nyelvű kiadásaira hivatko-

zik, s így az érdeklődők számára aránylag könnyen hozzáférhetőek. Ezenkívül a szerző merít a magyar nyelvű kiadványokból, valamint a német és angol nyelven megjelent szakirodalomból.

Bodrogvári Ferenc 37 éves korában védi meg egyetemi doktorátusát. Addig csak szórványosan publikált. Ezután felmerül a terv, hogy a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegédjévé (a marxista filozófia alapjai című tantárgy oktatására), majd miután Jugoszláviában is megvédte doktorátusát, ezen a karon az említett tantárgy tanárává nevezzék ki, ám ennek a lehetőségnek a megvalósítása elé nehézségek gördültek, s így Bodrogvári, aki időközben Belgrádban megvédte tudományos doktorátusát anélkül, hogy magiszteri fokozattá nosztrifikálta volna budapesti doktorátusát, az újvidéki Bölcsészeti Kar a filozófia docensévé nevezte ki. Továbbra is szabadkai lakos maradván Bodrogvári Újvidéken oktatói tevékenységén kívül a VKSZ TB Marxista Központjában is kiterjedt munkásságot fejtett ki. Országszerte részt vett a tudományos tanácskozásokon, folyóiratokban publikálta munkáit, könyveket jelentetett meg különböző kiadók gondozásában, a Tartományi Pedagógiai Tanács és az újvidéki Egyetem Marxista Katedrája Elnökségének tagja volt, s két igen jelentős folyóirat szerkesztésében is tevékenykedett. Így igen rövid idő alatt az ország ígéretes fiatalabb filozófusként affirmálta magát. Budapesti doktorátusa megvédését követően azonban életéből már csak hét év lázas munkára tellett, mert 1980. május 31-én, 45 éves korában váratlanul és hirtelen elhunyt.

Bodrogvári könyvében tartózkodik az emberi értékek részletes normatív meghatározásától. Feltételezi, hogy azok tudottak, illetve hogy azok részletezése az axiológia egyik alapvető nyílt kérdése, tekintettel arra, hogy vannak alapvető, nehezen vitatható humanista értékek, azok mégis történelmileg változóak és meghatározottak. Századunk nagy társadalmi átalakulásai idején, s az

ezzel járó bonyolult és számtalan társadalmi ellentmondás közepette, különösen nehéz körülhatárolni korunk humanista értékrendszerét.

A szerző magukat az értékeket csak nagyvonalakban jelzi mint: az emberi kiteljesedés, a totális emberi megvalósulás, az emberi szabadság és ezeket mint kialakuló, mindinkább megvalósuló érték kategóriákat tárgyalja. Tényleges tanulmányozásának alapvető kérdése a társadalmilag és történelmileg meghatározott humanista értékek megvalósulásának lehetősége századunk társadalmában. A transzcendentális értékektől a forradalmi transzcendenciáig című fejezetben röviden áttekinti Platónról és Arisztotelésztől, a keresztény eszkatológiától az érték általános felfogását Kant dualizmusán, valamint Max Scheler és Nicolai Hartmann nézetén keresztül egészen Hegel és Marx dialektikájáig. A represszív ideológia és az utópikus szabadság útvesztőiben című fejezetben Bodrogvári sorra veszi századunk axiológiája képviselőinek javát. Nevezetesen Wittgenstein pozitívista értéktagadását, Reichenbach értéknaturalizmusát, Dewey és Skinner pragmatista-operacionalista elgondolásait, Martin Heidegger nihilizmusát és Jean Paul Sartre „néantizációját”. Könyve záró és egyben legterjedelmesebb fejezetében, A negatív filozófia kitörési kísérletei címmel Herbert Marcuse nézeteit vizsgálja a múlt század és a jelenkor filozófusainak nézeteivel való párhuzamba állítás alapján. Munkája előzetes feltételezéseit előrebocsátva, s ez vonatkozik Marcuse nézeteire is és az előbbi két fejezet gondolkodóira is, Bodrogvári bejelenti, és ehhez tartja is magát, hogy: „A dolgozat immanens kritikái helyett a helyesnek és marxistának feltételezett álláspontokra azok explikációja nélkül hivatkozik... A feltételezések helyes, vagy helytelen voltát a bírálóknak így a tanulmány egészéből kell kihámozni.” (14. o.)

A saját megközelítés kialakítását és a téma tárgyalását Bodrogvárinak néhány

jugoszláv esettanulmány megkönnyítette. Ezeket már előljáróban idézi is: a korábban megjelent Mihajlo Marković: *Dijalektička teorija značenja* (Nolit, Beograd, 1961.) mellett ugyanettől a szerzőtől a belgrádi Prosveta által 1967-ben kiadott *Humanizam i dijalektika* című munkát, valamint Miladin Životić: *Čveki i vrednosti* (Prosveta, Beograd, 1969) c. könyvét. Ezek alapján építheti ki Bodrogvári a maga megközelítési módját és álláspontját, elfogadva vagy distancálva magát a már tapasztalt szerzők által bejárt úttól. Kár, hogy nem vette figyelembe Arif Tanović: *Vrijednost i vrednovanje, Prilog proučavanju aksiologije* című esettanulmányát, amelynek első kiadása már Bodrogvári dolgozata megírásakor megjelent.

A Magyarországon megvédett disszertáció egyik erénye, amit már hangsúlyoztunk, az is, hogy Bodrogvári elsősorban jugoszláv szerzők, illetve külföldi szerzők hazai kiadású műveiből merít. Ezáltal a jugoszláv olvasónak megkönnyíti érdeklődése kielégítését a hozzáférhető irodalom alapján. De a magyarországi szakmabeliek számára is tudományos értéket jelentett a disszertáció bibliográfiája, mert betekintést nyújtott az értekezés témájára vonatkozó szerbhorvát nyelvű jugoszláv irodalomba. A hazai szerzők közül szerepel többek között Milan Kangrga, Mihajlo Marković, Veljko Korać, Predrag Vranicki, Miladin Životić, továbbá Bogdan Šešić és Andrija Stojković, vagyis azok a szerzők, akik abban az időben a mainál sokkal határozottabban differenciálódtak a marxizmus értelmezésében. A 120 bibliográfiai egységből Herbert Marcusenak 13 egységet szentelt Bodrogvári. A klasszikusok közül Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai* c. művével az 1953-as berlini, német nyelvű kiadás fotókópiáját tüntette fel. Mászt nem tehetett, hiszen a magyarországi Kossuth Könyvkiadó 1972-ben jelenteti meg két kötetben, szerbhorvát nyelven pedig *Temelji slo-*

bode, Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse) címmel, Gajo Petrović durva rövidítésében, 1974-ben hagyja el a sajtót a könyv. A teljes mű szerbhorvát nyelven, a belgrádi Prosveta kiadásában csak 1979-ben került az olvasó asztalára. Bodrogvári megelégedett annak idején Marks–Engels: *Rani radovi* című, 1953-ban és 1961-ben megjelent szöveggyűjteményével, amely megjelenésekor fölfedezésként hatott, de idővel kiderült, hogy sajátos nézőpont alapján iktatták be a részleteket, noha a kiadvány gerincét Marxnak a *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* elnevezéssel jelölt három kézírata képezi.

Bodrogvári értekezésének témája tehát nemcsak a 60-as évek viharos társadalmi mozgalmait után, de napjainkban is időszerű. Mert az embernek, illetve az emberi társadalmaknak azt a lehetőséget, hogy megvalósítsák a humanista értékeket korunkban – figyelembe véve azon gondolkodók zömét, akik nézeteit Bodrogvári taglalja – beárnyékolják a fejlett tőkés társadalmakból való kitekintés és azok a borús távlatok, amelyek az említett szerzők elé tárultak a hatvanas évek elején saját etatista kapitalista helyzetük és kötöttségük alapján. Igaz, ehhez még figyelembe kell venni ezeknek a szerzőknek azt az alapvető hozzáállását is, hogy a korai szocializmus államainak kritikai szemléletét az akkor még nem is olyan távoli sztálini korszak alapján fejtik ki. Innen következnek az emberi értékek megvalósulási lehetőségeinek alapvetően borulató megítélése a tárgyalt gondolkodóknál, akiknek alapállását Bodrogvári az értekezés témájára vonatkozóan mint megosztott metafizikait, negatív dialektikait stb. jellemzi.

Néhány szemléletető példával hívjuk fel az érdeklődők figyelmét a könyvben tárgyalt szerzők gondolatvilágára és a rájuk jellemző kritikai bemutatásra, amelyet róluk Bodrogvári könyvében kifejt. Így Mannheimel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy az emberi értékek

megvalósításának lehetőségét utópiaként fogja fel azzal a megszorítással, hogy az, ami megvalósul, az Mannheim értelmezésében utópia, viszont az, ami csak részben valósul meg, igazolódik be, vagy egyáltalán nem igazolódik be, az szintén utópia, illetve a degradálódik, illetve ideológiának bizonyult. Így – szövezi le Bodrogvári – Mannheimnél „a világ metafizikusan kettéoszlik és absztrakt formában fordul szembe egymással. Az egyik, az adott világ, leírható, de önmagából nem értékelhető. A másik, az ideális világ, értékkritériumként szolgál... A pozitívnak, reálisnak nevezett utópia, illetve az utópikus fogalma csak azt teszi lehetővé, hogy ne rettenjünk vissza a szakadék előtt, vagyis a megoldás lehetőségének *reményével*, a totalitás ideális átélésének erejével, racionális akcióra serkent bennünket. Tulajdonképpen ez a remény képezi az utópia pozitív részét – állapítja meg Bodrogvári azzal, hogy Mannheim metafizikusan kettéosztott és absztrakt világképét már előbbi elemzéseiben hamisként és szűken a jelenre összpontosítóként jellemzi, majd hozzáfűzi – amely azonban csak akkor válhat okos reménnyé-, ha a forradalmi elméletbe épülve az utópia felhagy az abszolút negáció metafizikai módszerével, s a tudományos alapozás váltja fel, hogy azután abból dialektikusan ismét kiemelődjenek az utópikus momentumok.” (95. o.)

Hasonló mozzanatot jelent Adorno gondolatvilágában a megvalósított, az adott valóság mint tényleges érték és annak az elképzelt jövőre vonatkozó sajátos értelemben vett utópikus érték- és elváramegvalósítása. Bodrogvári elemzésében Adorno egyik alapvető nézetéről többek között megállapítja: „Az adott bírálata akkkor lesz anti-ideologikus ideológiává, ha a negáció gondolatát kiszakítja a valóságból; ha a realitásban nem lel ész, ha azt az utópikumnak rezerválja. Ilyenkor elveti azt a marxi gondolatot, hogy a valóság mindig az ész

megnyilvánulása, csak nem mindig eszes formában... – majd átfogóbb elemzés alapján leszögezi – A praxis előzetes feltételeinek kérdése tárgyalanná válik, mert a praxis csak a jövő dimenziójából szemlélt jelen, azaz „ami-még-nincs”. Egyszóval nihilizmus. De csak látszólag az. Valójában az egész nihilista koncepciót az affirmálja pozitív tényé, hogy a valóságkritika a jelenben folyik, hogy maga is része a pejoratíve értelmezett realitásnak. A radikálisan mindent tagadó, az adotttól kategorikusan elszakadó „kell dialektikája, amely a blochi a „szubjektum még nem predikátum”-ból csak a „még nem”-et emeli ki és abszolutizálja igazsággá, így metafizikává merevedik.” (100–101. o.)

Marcuséval, gondolatvilágával kapcsolatban Bodrogvári hangsúlyozza, hogy „A marxi gondolat egyik erénye a Marcuse által olyannyira kiemelt negatív dialektika, az önkorrekcióra való képesség, amely azonban elsorvadhat, ha a gyakorlatban hatalomként konstituálódó marxizmus bürokratizálódik, s elfojtja a szabad vélemény kinyilvánítását... Marcuse radikalizmusa a hatalmat teljes egészében elveti, és ez ad nézeteinek – a racionális autoritás kiemelése ellenére is – utópisztikus színezetet.” Részletesebben elemezve a különbséget Marcuse és a Cohn–Bendit fivérek anarchizmusa között, Bodrogvári foglalkozik a Marcusét alapos érvek nélkül, illetve a marxizmus nevében, de a marxizmus téves értelmezése alapján ért támadásokkal, s megjegyzi, hogy már eddig is sokan nem-dialektikus elemnek és tiszta utópiának tartották Marx filozófiájában és értékideáljában azt a tételt, miszerint a kiterjedt naturalizmus egyenlő a kiterjedt humanizmussal, és fordítva. „Marcuse doktrínájában nem a módszert vetjük el, hanem a módszert metafizikába utópiába hajló deformációit bíráljuk; az osztályharc szervezett lehetőségének tagadását, a forradalmi szubjektum amorffá tételét, a munka levezetését az abszolút játékra...” De Bodrogvári egy-

ben hozzá is fűzi: „Marcuse transzcendencia-projektuma negatív előjelekkel, keserű optimizmussal ápolja a humanista értékeket... Ha a megoldást nem is tárja elénk, kiútkereső tételődésai rámutatnak, hogy a személyiség akkor teljesebb ki, ha az egyed az elkötelezettség-elidegenültség különböző áttételein keresztül tudatos társadalmi akcióval igyekszik túlhaladni saját elidegenült létezését. Értékideáljai ebből az elidegenült létezésből fakadnak; nem mint valamilyen embertől független szükség-szerűség felismerő értéknormái, hanem mint tudatosan mérlegelt és választott lehetőségek, azaz a lehető lét ideális transzcendenciái.”

Összefoglalva: Bodrogvári Ferenc könyvét nemcsak annak érdemes kézbe

vennie, akit a szerző írásai és eredményei érdekelnek, hanem aki jobban igényli a tájékozódást ellentmondásos világunk értékelméleti kérdéseiben, még akkor is, ha nem öleli fel az összes időszerről és jelentős gondolkodó idevágó nézetét. Ernst Bloch és Lukács György pl. jelentőségüknél fogva nehezen kerülhetők meg. Mindenesetre figyelembe kell venni, hogy a könyv kézírata még a hetvenes évek elején készült. Lukács Györgynek *A társadalmi lét ontológiájáról* (magyar nyelven, három kötetben 1976-ban adta közre a budapesti Magvető Kiadó), című befejezetlen műve után, ma már az axiológia jó néhány kérdését újabb megvilágításban tárgyalják.

Rehák László

BELA DURANCI: A VAJDASÁGI ÉPÍTÉSZETI SZECCESSZIÓ

FORUM KÖNYVKIADÓ, 1983.

A szecessziót nem is olyan régen még egy romlott kor dekadens gyermekének bélyegezték, és a tiszta, mértani formákat tartották haladóknak az ortodox funkionalisták. Időközben a „skatulyaházak” filozófiája és esztétikája kérdésessé vált: a derékszög zsarnoksága, a forma követi a funkciót elv, az anyag és szerkezet mutogatása mint a szépség biztosítéka, a totalításra és befejezettségre való törekvés és a technikába vetett határtalan hit. A Modern mozgalom, mint egy építészet a népért, mint egy nemzetközi, mindenütt és mindenkor érvényes gondolatrendszer és módszer (recept) lassan frázispufogatással degradálódott, amelyet a széles néprétegek sohasem fogadtak el, és ma már a szakemberek is megkérdőjelezzik létjogosultságát. Az „új embernek” szánt tiszta, célszerű, ügymond, tudományos módszerekkel megtervezett (inkább kitervelt) építészetbe vetett hit megingott

a modern építészet számos, látványos kudarca nyomán. Mindez arra ösztönözte a szakembereket, hogy az építészeti múltat, amellyel fél évszázaddal ezelőtt még le akartak számolni, ma iránymutatóként tanulmányozzák, hogy választ kapjanak olyan gyötrő kérdésekre, amelyekre a magát tudományosnak tartó Modern mozgalom csak fél-igazságokat szolgáltatott megoldásként. Az építészeti múltból akarják föltárni azokat az örök értékeket, amelyeknek modern épített környezetünk annyira híján van. Így többek között a szecesszióra is fokozott figyelemmel tekintenek, mint egy spontán irányzatra, amely nem kánonon nyugvó, hanem spontán és egyedi, mint az emberi lét maga. Duranci könyve ezért a legjobbnak jelent meg, amikor Vajdaságban is tudatosult a Modern mozgalom bukása, és a fiatalabb építészekben fölébredt az útkeresés vágya. Ugyanakkor ez a mű